

1642 TARİHLİ AVARIZ DEFTERİNE GÖRE İSPİR SANCAĞI

THE SANJAK OF ISPIR ACCORDING TO THE AVARIZ DEFTERI OF 1642

İbrahim Etem ÇAKIR*

Özet

İspir, günümüzde Erzurum iline bağlı bir ilçe olup, Doğu Anadolu'yu Doğu Karadeniz kıyılarına bağlayan yol güzergâhında bulunmaktadır. Çaldıran Savaşı sonrasında Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. 1535 yılında Erzurum Beylerbeyliğine bağlı bir sancak haline getirilmiş ve bu özelliğini uzun yıllar sürdürmüştür. Bu incelemede, 1642 tarihli Avarız Defteri'ne göre Erzurum eyaletine bağlı İspir Sancağı'nın sosyal ve ekonomik durumu defterdeki bilgiler çerçevesinde ele alınmış ve değerlendirilmiştir. Buna göre İspir kazasında; 137 köy yer almakta, kazada toplam 817 hane bulunmakta ve nüfusun büyük bir çoğunluğu köylerde yaşamaktaydı. Ayrıca İspir'de, meyve ve sebze üretimi de yapılmaktaydı.

Anahtar kelimeler: İspir, Doğu Karadeniz, Avarız, Avarız Defteri

Abstract

The Ispir is today a district being subject to province of Erzurum and is situated on the route connecting the Eastern Anatolia to coast of Eastern Black Sea. On the following of Caldıran War, the district came under the domination of Ottoman. In the year of 1535, it was turned into a sanjak being subject to province of Erzurum and maintained this characteristic for long years. In this research, in accordance with data on the Erzurum "Avarız Defteri"(register) of 1642, social and economic conditions of the sanjak of Ispir being subject to province of Erzurum were examined and evaluated. Accordingly, Ispir borough consisted of 137 villages and total 817 houses and a great majority of the population were living in the villages. Moreover, growing of fruit and vegetable was also being made in the Ispir.

Key Words: Ispir, Eastern Black Sea, Avarız, Avarız Defteri

Osmanlı Fethine Kadar İspir

İspir ve çevresi, Doğu Anadolu'yu Doğu Karadeniz kıyılarına ve Kafkaslara bağlayan, tarihin çeşitli dönemlerinde askeri ve ticari amaç ile kullanılan doğal ve tarihi yollar üzerindedir. Özellikle Serçeme Boğazı-İspir güzergâhında bulunan çok sayıda kale ve garnizon, burasının eskiden beri kullanılan bir anayol olduğunu göstermektedir. Bunun yanı sıra İspir, tarım ve hayvancılığa elverişli olmasından dolayı çevresinden göç almıştır.¹

Adını Saka Türklerinin Sasper Boyu'ndan alan İspir, Hurri, Urartu, Saka (İskit), Med, Pers, Roma, Bizans, Sasanî, Emevî, Abbasî, Selçuklu, İlhanlı, Karakoyunlu, Timurlu, Akkoyunlu, Gürcü Krallığı ve Osmanlı medeniyetlerinin yerleşim alanı olmuştur.² İspir ve çevresi Urartulara ait çivi yazılı belgelerde Kulka (Qulha) adı ile anılmaktadır.³ Sakalar, Medler ve Perslerden sonra İspir ve çevresinde⁴

* Araştırma Görevlisi, Erzincan Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
e-mail: ibrahim.etem79@gmail.com, icakir@erzincan.edu.tr

¹ Veli Ünsal, *Eski Çağlarda İspir ve Çevresi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2000. İspir'in Doğu Anadolu ve Karadeniz arasında geçiş güzergâhında yer aldığı, batılı elçilerin ülkelerine dönmek için deniz yolunu kullanmak üzere kimi zaman bu güzergâhı takip ettikleri anlaşılmaktadır. İspanyol elçisi Rui Gonzales de Clavijo, Timur ile görüşmek üzere 1404 yılında Erzurum'a gelmiş, buradan Semerkand'a gitmiştir. Dönüş sırasında Kars, Tortum ve İspir üzerinden Trabzon'a ulaşmıştır. Elçinin izlediği yol dikkate alındığında İspir'in Doğu Anadolu'yu Karadeniz'e bağlaması hususu daha iyi anlaşılmaktadır. Mehmet İnbaşı, *Tortum Sancağı (1549-1650)*, İstanbul 2008, s.36.

² M. Fahrettin Kırzıoğlu, *Millî Tarih ve Edebiyatımızda 27 Asırlık Türklük Bölgesi İspir*, Erzurum 1970

³ K. Köroğlu, "Urartu Krallığının Kuzey Yayılımı ve Qulha Ülkesinin Tarihi Coğrafyası" *Belleten*, C. LXIV, Ankara 2001, s. 727-741

415-422 yıllarında Romalılar hakimiyet kurmuşlardır.⁵ Bu tarihten sonra bu bölgede Sasanî-Bizans mücadelesi başlamış, bu mücadelede Bizanslılar başarı sağlayarak hâkimiyet kurmuşlardır. Bölge üzerinde devam eden Bizans-Arap mücadeleleri 653 yılında Arapların Erzurum’u fethiyle sonuçlanmıştır. 949 yılında Bizanslılar Erzurum ve çevresini ele geçirerek, buradaki yaklaşık 300 yıllık İslam emirliğine son vermişler ve bölgede yeniden hâkimiyet kurmuşlardır.⁶ İspir ve çevresi, 1048 yılındaki Pasinler Savaşı’ndan sonra Türkler tarafından ele geçirilmiş, Bizans ve Selçuklular arasında sürekli el değiştirmekle birlikte, Selçuklu hükümdarı Alparslan döneminde Malazgirt zaferinden sonra kesin olarak Türk yurdu olmuştur.⁷ Burası, 1072–1202 yılların arasında Saltuklular hâkimiyetinde kalmış, bu tarihten sonra Anadolu Selçuklu Devleti’nin idaresi altına girmiştir. 1242 yılında Moğol istilasına uğramış olan bölgede, 1243 Köseadağ Savaşı ile Moğol hâkimiyeti başlamıştır.⁸ Daha sonraki yıllarda İspir ve çevresi; İlhanlı (1243–1335), Eratnalı (1335–1360), Karakoyunlu (1360–1469), Timur ve Akkoyunlu (1300–1500), Gürcü Krallığı (1500–1514) hâkimiyetleri altında kalmıştır.⁹

İspir’in Osmanlı Hâkimiyetine Girmesi

İspir ve çevresinde, Osmanlı hâkimiyetinden kısa bir süre önce Gürcü atabeyleri bulunmaktaydı. II. Bayezid döneminde Trabzon’da sancakbeyi olan Şehzade Selim’in (Yavuz) Gürcistan topraklarına akınlar yaptığı bilinmektedir.¹⁰ Hatta bu akınlar sırasında İbn Kemal’in kaydına göre Osmanlılar, 1499’da İspir Kalesi’ni ele geçirmişti. Ancak, kısa süre sonra Gürcü atabeyleri bölgeyi geri almışlardır. 1502 yılında Samshe atabeyi olan Kayhosro’nun ölümü üzerine Mzeçabuk¹¹ atabeyliğin başına geçmişti. Ardanuç’ta oturan atabey Mzeçabuk; Çoruh Havzası, İspir, Ardahan, Göle, Oltu, Ahılkelek, Çıldır, Artvin, Şavşat, Ardanuç, Yusufeli, Narman bölgelerine hâkim idi.¹² Bu dönemde Trabzon’da bulunan şehzade Selim, Mzeçabuk ile dostluk kurdu ve kısa süre sonra Mzeçabuk’un tabi olmasıyla, Gürcü topraklarında Osmanlı nüfuzu yerleşmeye başlamıştı. Şehzade Selim ile Mzeçabuk arasındaki dostluk münasebeti Selim’in padişahlığı döneminde de devam etmiş, Çaldıran Savaşı’nda (1514) Mzeçabuk, Osmanlı ordusuna gerekli erzak ve zahire yardımında bulunmuştur.¹³ Sefer dönüşü Osmanlı’ya yardım yapmakta tereddüt geçiren Mzeçabuk, daha sonra bu hatasını telafi edebilmek için İspir Kalesi’ni Osmanlı Devleti’ne teslim edeceğini bildirmiş¹⁴ ve gelişen bu olaylar neticesinde İspir, 1514 yılı sonlarında Osmanlı topraklarına katılmıştı.¹⁵

İspir’in İdari Yapısı

İspir, Osmanlı idaresine katıldıktan sonra, 1520 tarihli Tapu-Tahrir defterine göre kaza olarak Bayburt Sancağına bağlanmıştı. Bu deftere göre, İspir kazasının köylerinin tespitinden; bu kazanın bugünkü Pazaryolu’nun hemen batısından güney-kuzey hattı ile doğusunda Nihah Kalesi dışında Fısırik Kalesi içeride kalmak üzere, Dumlu Dağları ve Şogayn kazası dışında kalan sahayı kapsamakta olduğu

⁴ Kemal Taşçı, *İspir ve Çevresinin Ortaçağ Tarihi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2008, s.52

⁵ Mükrimin Halil Yınanç, “Erzurum-Tarih”, *İA*, C. IV, s.345

⁶ Cevdet Küçük, “Erzurum-Tarih”, *DİA*, c.XI, s.321–322

⁷ M. Fahrettin Kırzoğlu, *Osmanlıların Kafkas-İllerini Fethi 1451–1590*, Ankara 1976, s. 161, Küçük, “Erzurum-Tarih”, *DİA*, c.XI, s.321

⁸ Küçük, “Erzurum-Tarih”, s.322, Yınanç, “Erzurum-Tarih”, 348–350

⁹ Kırzoğlu, *Osmanlıların Kafkas-İllerini Fethi 1451–1590*, s. 99–120, Yınanç, “Erzurum-Tarih”, 345–353, Küçük, “Erzurum-Tarih”, s.322–323, Çağlayan, *Şu Bizim İspir*, s. 40–42, A. Murat Aktemur-İ.Umut Kucaracı, *Kültür Varlıkları ile İspir*, Erzurum 2004. Ortaçağ’da İspir hakkında daha ayrıntılı bilgi için ayrıca bakınız: Taşçı, *İspir ve Çevresinin Ortaçağ Tarihi*, s.55-130

¹⁰ Celal-zade Mustafa, *Selim-Nâme*, (hazırlayan: Ahmet Uğur-Mustafa Çuhadar, Ankara 1990, s.283, İbn-i Kemâl, *Tevârih-i Âl-i Osmân VIII. Defter*, (hazırlayan: Ahmet Uğur, Ankara 1997, s.232, 272-273, Hoca Sadettin Efendi, *Tacüt-Tevarih IV*, (hazırlayan: İsmet Parmaksızoğlu), Ankara 1992, s.5-6, Solak-zâde Mehmed Hemdemî, *Solak-zâde Tarihi*, (haz: Vahid Çubuk)Ankara 1989, s.438, Nebi Gümüş, *XVI. Asır Osmanlı-Gürcistan İlişkileri*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2001, s. 51

¹¹ Kaynaklarda; Mirza Çabuk, Emirza Çabuk, Mirza Bey olarak geçmektedir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Gümüş, *XVI. Asır Osmanlı-Gürcistan İlişkileri*, s.117

¹² Gümüş, *Osmanlı-Gürcistan İlişkileri*, s.120, Taşçı, *İspir ve Çevresinin Ortaçağ Tarihi*, s.141

¹³ Celâl-Zâde Mustafa, *Selim-Nâme*, s. 373, Ahmet Uğur, *Yavuz Sultan Selim*, Kayseri 1989, s. 62, Enver Konukçu, *Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum*, Ankara 1992, s.143

¹⁴ Gümüş, *XVI. Asır Osmanlı-Gürcistan İlişkileri*, s.122. Selâhattin Tansel, *Yavuz Sultan Selim*, Ankara 1969, s. 70, Mzeçabuk’un, Yavuz Selim’e armağanlar göndermesi hakkında ayrıca bakınız: Hoca Sadettin Efendi, *Tacüt-Tevarih IV*, s.191

¹⁵ Kırzoğlu, *Osmanlıların Kafkas-İllerini Fethi*, s. 103, Gümüş, *Osmanlı-Gürcistan İlişkileri*, s.123, İsmet Miroğlu, *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası (1520-1566)*, Ankara 1990, s.21

görülmektedir. Belirtilen hudutlar içinde kalan İspir kazası, bu tarihte Çermeli, Ovacık ve Kabahor nahiyelerinden ibaret idi. 139 köy, 22 mezra ve 1 vank bulunmaktaydı.¹⁶ Bu tarihte İspir kazasının tahmini nüfusu; İspir kaza merkezininki 7579 nefer ve köylerinininki ise 12290 olmak üzere toplam 19869 kişidir. Verilen bu rakamlar tahrir defterlerinden hareketle çıkarılmış rakamlar olup tahmini bir durumu yansıtmaktadır. Bu tarihte, İspir’de “firuze” madenin de işletilmekte olduğu, madende 31 kişinin çalıştırıldığı da kaydedilmektedir.¹⁷ Diğer taraftan, 1530 tarihli Bayburt Livası Kanunnamesi’nde; İspir’de pazaryeri bulunup at, katır, sığır ve koyun gibi hayvanların alınıp satıldığı anlaşılmaktadır.¹⁸

1530 yılında İspir, Bayburt Sancağı’na bağlı bir kaza olarak kaydedilmiştir.¹⁹ İspir’in Bayburt sancağına bağlılığı 1535’te Erzurum beylerbeyliği kuruluncaya kadar devam etmiştir. Kırzioğlu, İspir’in 1515 tarihinde sancak olduğunu belirtmesine rağmen bunu teyid edecek bir arşiv kaydına rastlanmamıştır.²⁰ 1535 yılında Erzurum Beylerbeyliğinin kurulmasıyla İspir bu beylerbeyliğe bağlı bir sancak statüsüne getirilmiştir.²¹ 1536–1538 tarihli bir tımar tevcih kaydında, İspir’in Erzurum beylerbeyliğine bağlı bir sancak olduğu yer almaktadır.²² İspir’in, bu özelliğini ilerleyen tarihlerde de koruduğu²³, Safevilerle yapılan 1555 tarihli Amasya Anlaşması sırasında da aynı durumun devam ettiği görülmektedir.²⁴ 1568–1574 tarihleri arasındaki imparatorluk idari taksimat defterinde İspir’in yine Erzurum beylerbeyliğine bağlı sancak olduğu kayıtlıdır.²⁵

İspir’in Erzurum beylerbeyliğine bağlı sancak olduğu, 1609 yılında Ayn-ı Ali’de²⁶ ve 1631–1632 idari taksimat defterinde²⁷, 1632–1641 yılları arasındaki idari taksimatı düzenleyen arşiv kayıtlarında²⁸ ve Evliya Çelebi *Seyahatnamesi*’nde de yer almaktadır.²⁹ Sofyalı Ali Çavuş *Kanunnâmesi* (1653), 1673–1702 yıllarına ait tevcihat defteri ve 1694 tarihli vakıf defterinde İspir’in, aynı statüde olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra 1616 tarihli bir kayıta, Tortum sancakbeyi Mustafa Bey’in Tortum sancağının yanı sıra İspir sancağını da uhdesinde bulundurduğu belirtilmektedir.³⁰ Bu durum İspir’in XVII. yüzyılda kısa bir dönem Tortum sancağına dâhil olduğunu göstermektedir. XVIII. yüzyılın ilk yarısında Erzurum eyaletinin sancakları arasında yer alan İspir’in³¹, 1750-1780 tarihli *Tahvil Defteri*’nde bu durumu devam etmiş, 1836 yılında ise ihdas edilen Erzurum müşirliğine dahil olmuştur.³² 1835 tarihli olduğu düşünülen Başbakanlık Osmanlı Arşivi Maliye Ceride (ML. CRD) kataloğunda kayıtlı 2059 numaralı icmal defterindeki bilgilere göre, İspir’de kaza merkezi ile birlikte 152 yerleşim alanı bulunmaktadır. Cürengis ve Gülhas, İspir kazasının mahalleleri olarak belirtilmiştir. İspir kaza merkezi ve köylerindeki nüfusun %95’ni Müslümanlar oluşturmaktaydı.³³ 1866 yılına kadar Erzurum eyaletinin Erzurum sancağına bağlı bir nahiyeye olarak yer almakla birlikte³⁴ bu tarihte, İspir’in idari yapısında değişiklik olmuş ve nahiyeden kazaya tahvil edilerek, Erzurum sancağının 7 kazasından biri olmuştur. Bayburt Sancağının teşkilinden sonra 1878 yılında buraya bağlanmıştır. Sancağın lağvedilmesinin ardından İspir ve Bayburt kazası Erzincan Sancağı’na bağlanmış daha sonra tekrar Erzurum’a dâhil olmuştur.

¹⁶ Dündar Aydın, *Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilatı Kuruluş ve Genişleme Devri (1535–1566)*, s.242, İsmet Miroğlu, XVI. Yüzyılda Bayburt Sancağı, İstanbul 1975, s. 33

¹⁷ Kırzioğlu, *Osmanlıların Kafkas-Ellerini Fethi*, s. 160

¹⁸ “...ve liva-i mezbûrede nefsi-i Bayburt’dan ve İspir’den ve kaza-i Tercan’dan gayri hariç yerde kasabât ve bâzâr-gâh olmayup, tavâîf-i reaya birbirleriyle muamele eyledikleri adan ve katırdan ve deveden ve sığırdan ve koyundan ve gayriden, üslûb-ı şehr üzere tamgâ zabitleri teftiş idüb...” Miroğlu, İ. XVI. Yüzyılda Bayburt Sancağı, s. 170

¹⁹ “Kaza-i İsbir tabi-i liva-i Bayburt”, *Tahrir Defteri (TD)* 387, Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), s.847

²⁰ Kırzioğlu, *Osmanlıların Kafkas-Ellerini Fethi*, s. 115

²¹ Aydın, *Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilatı*, s. 243, Mehmet İnbaşı, “1642 Tarihli Avarız Defterine Göre Erzurum Şehri”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, sayı:4, İstanbul 2001, s.13, s.9-32, aynı yazar, “1642 Tarihli Avarız Defterine Göre Bayburt Sancağı”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c.X, sayı:2, Erzurum 2007, s.93, s.89-117

²² Aydın, *Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilatı*, s. 243

²³ Evliya Çelebi’nin verdiği bilgiye göre, Kanunî döneminde İspir, Erzurum eyaletine bağlı bir sancaktır. Evliya Çelebi, *Seyahatnamesi*, c.I, İstanbul 2006, s.86, 89

²⁴ Kırzioğlu, *Osmanlıların Kafkas-Ellerini Fethi*, s. 245–246, Aydın, *Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilatı*, s. 73

²⁵ İ. Metin Kunt, *Sancaktan Eyalete 1550–1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, s. 139–140, İstanbul 1978

²⁶ Ayn-ı Ali Efendi, *Kavânin-i Âl-i Osman der-hülâsâ-i mezâmîni-i Defter-i Divân*, İstanbul 1280, s. 23,

²⁷ Şerafettin Turan, “XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nun İdari Taksimatı”, *Atatürk Üniversitesi 1961 Yıllığı*, s. 221–222, Ankara 1963

²⁸ Kunt, *Sancaktan Eyalete* s.192–193, İnbaşı, *Tortum Sancağı*, s.65-66

²⁹ Evliya Çelebi, *Seyahatnamesi*, c.II (2.Kitap), İstanbul 2006, s.104

³⁰ İnbaşı, *Tortum Sancağı*, s. 66-68, 223

³¹ Fahmeddin Başar, *Osmanlı Eyalet Tevcihi (1717–1730)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1997, s. 113-119

³² İnbaşı, *Tortum Sancağı*, s.68-69

³³ Yunus Özger, “XIX. Yüzyılın İlk Yarısında İspir ve Köylerinin Nüfusu”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 34, Erzurum 2007, s.275–295

³⁴ Başar, *Osmanlı Eyalet Tevcihi*, s. 21

1642 Tarihli Avarız Defteri

Bu incelemede Erzurum Eyâleti'ne ait 1642 tarihli avarız defterine³⁵ göre bu eyalete bağlı olan İspir kazası ile ilgili bilgiler değerlendirilmiştir. İstanbul Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maliyeden Müdevver Defterler Katoloğu'nda 5152 numarada kayıtlı Erzurum Eyaleti ile ilgili bir avarız defteri bulunmaktadır. Defterin giriş kısmında icmal başlığı altında Erzurum Eyaletine bağlı 14 kazanın ismi ve defterdeki sayfa numaraları zikredilmektedir. Daha sonra “*Bi-avni'llahi teâla, Defter-i hânehâ-i eyâlet-i Erzurum ki be-mübâşeret-i hakîr hâlâ müceddeden tahrîr kerden fermûde ber müceb-i fermân-ı âli tahrîr şûd el-vâki fî evâil-i şehri-i Cemâziye'l-ûlâ sene isnâ ve hamsîn ve elf*” ibaresi kaydedilmiştir. Bu kayıttan Erzurum Eyaleti'nin dönemin hükümdarı Sultan İbrahim'in emriyle Evâil-i Cemaziyel-evvel 1052/28 Temmuz-6 Ağustos 1642 tarihinde yeniden tahrir edildiği anlaşılmaktadır. Bu defter Erzurum Eyaleti'nin cizye ve avârız muharriri Cafer Efendi adlı bir kişi tarafından hazırlanmıştır.³⁶

Defterin tamamı 1126 sayfa olup Erzurum Eyâleti'ne bağlı kazalar içerisinde İspir Kazası, Kaza-i İspir³⁷ şeklinde defterde eski rakamla s.394-430 yeni rakamla s.774-840 sayfaları arasında yer almaktadır. Buna göre defterde ilk olarak İspir kaza merkezinde bulunan askerlik ve din işlerini yürüten görevliler, Müslüman ve gayrimüslim reaya yer almakta³⁸, bunu kaza merkezine bağlı köyler izlemektedir.³⁹ Kaza merkezine bağlı köylerden sonra kazaya bağlı Kebahor⁴⁰ ve Çermeli nahiyesi⁴¹ ve bağlı köyler kaydedilmiştir.

İspir Kazası

İspir incelenen dönemde sancak olmasına karşılık avarız defteri kaza esasına göre düzenlendiği için İspir sancağı yerine İspir kazası ifadesi kullanılmıştır. 1642 tarihli defterde İspir kazasında sakin olan Müslüman ve gayrimüslim haneler yanında askeri sınıf mensuplarına ve din görevlilerine yer verilmiştir. Aşağıdaki tabloda buna ilişkin bilgiler yer almaktadır.

Tablo.1. 1642 Tarihli Deftere Göre İspir Kazası

Yerleşim Birimi	Müslüman Hane	Gayrimüslim Hane	Askerî Görevliler	Din Görevlileri
İspir Kaza Merkezi	12	17	139	10
İspir Merkeze Bağlı Köyler	334	198	62	11
Kebahor Nahiyesi	145	42	30	4
Çermeli Nahiyesi	40	29	14	4
Toplam	531	286	245	29

Tabloda yer alan bilgilere göre; İspir kaza merkezinde 12 müslüman hane⁴², 17 gayrimüslim⁴³ hane ve 139 askerî görevli⁴⁴ ve 10 din görevlisi bulunmaktadır. Gayrimüslimler arasında Kırkor, Onan

³⁵ Avarız ve avarız hanesi ile ilgili olarak bakınız: Halil Sahillioğlu, “Avarız”, *DİA*, IV, İstanbul 1991, s.108-109; Ömer Lütfi Barkan, “Avarız”, *İA*, II, İstanbul 1993, s.13-19; Feridun Emecen, “Kayacık Kazasının Avarız Defteri”, *TED*, sa.12, 1981-1982, s.159-170; Mc. Bruce Govan, “Osmanlı Avarız-Nüzül Teşekkülü (1600-1830)”, *Türk Tarih Kongresi* (Ankara 11-15 Ekim 1976), *Kongreye Sunulan Bildiriler II*, Ankara 1981, s.1327-1391; Oktay Özel, “17. Yüzyıl Osmanlı Demografi ve İskan Tarihi İçin Önemli Bir Kaynak: Mufassal Avarız Defteri”, XII. *Türk Tarihi Kongresi* (Ankara, 12-16 Eylül 1994), *Kongreye Sunulan Bildiriler III*, Ankara 1999, s.735-743; Mustafa Öztürk, “1616 Tarihli Halep Avarız Defteri”, *OTAM*, Ankara 1997, s.249-253; Haim Gerber, “Jewish Tax-farmers in the Ottoman Empire in the 16th and 17th Centuries”, *IJTS*, X, 1986, s.143-154; Süleyman Demirci, “İltizam (tax-farming)in the Avarız-tax Sytem: A Case Study of Ottoman Province of Karaman, 1650-1700”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sa.12,Yıl: 2002, s.159-172

³⁶ İnbaşı, “1642 Tarihli Avarız Defterine Göre Erzurum Şehri”, s.13, s.9-32.

³⁷ “*Haneha-i erbab-ı menasib ve reayay-ı müslümanan ve zımmiyan kaza-i İsbir*”. *MAD.5152*. s.394

³⁸ *MAD.5152*. s.394-396

³⁹ *MAD.5152*. s.396-416

⁴⁰ *MAD.5152*. s.416-424

⁴¹ *MAD.5152*. s.424-427

⁴² Defterde “*Haneha-i İmam ve hatib ve sayir Müslümanan sakin-i kasaba-i mezbur*” başlığı altında dinî görevlilerden sonra kaza merkezinde oturan Müslüman haneler yer almaktadır. *MAD.5152*. s.395

⁴³ Defterde “*hanehâ-i zımmiyân*” şeklinde yer almıştır. *MAD.5152*. s.396

Keşiş, Asderar, Arakil, Mekil, Ahel, Sehaven şeklinde isimlere rastlanılmaktadır. Kaza merkezindeki nüfusun, kırsal kesime göre daha az olduğu dikkat çekmektedir. Nüfusun büyük bir çoğunluğu köylerde yaşamaktadır. Kaza merkezinde yaşayan 29 haneye karşılık İspir kazasına bağlı köylerde 788 hane bulunmaktadır. 1520 tarihli tahrir defterine göre; İspir kaza merkezinde 81 gayrimüslim hane, 34 mücerred ve 17 muaf mevcuttu. Buna karşılık İspir kazasına bağlı köylerde ise 60 Müslüman ve 1641 gayrimüslim olmak üzere 1701 hane, 61 Müslüman mücerred ve 853 gayrimüslim mücerred olmak üzere toplam 913 mücerred, 562 muaf hane yer almaktaydı.⁴⁵ 1520 ve 1642 tarihli defterdeki bilgiler karşılaştırıldığında yüzyıllık dönemde köy nüfusunun kaza merkezi nüfusu karşısındaki nispetinde fazla değişiklik olmadığı görülmektedir. Ancak gerek kaza merkezi ve gerekse kazanın köy nüfus miktarlarında önemli sayılabilecek oranda bir düşüşün olduğu dikkat çekmektedir. Diğer taraftan kaza merkezinde yaşayan gayrimüslim hane sayısında da önemli miktarda bir düşüşün olduğu görülmektedir. Kaza nüfusundaki bu azalışla ilgili olarak, halkın başka yerlere göç etmiş olabileceği, özellikle XVII. yüzyılda yaşanan Celâlî isyanları, Abaza Mehmed Paşa isyanı ve benzeri isyanlar sonucunda oluşan güvenlik problemlerinden dolayı da kaza nüfusunda bir azalma olduğu tahmin edilmektedir. Buna ilaveten, gayrimüslim halkın bir kısmının ihtida ederek İslam dinini tercih etmesi yoluyla nüfuslarında bir azalmaya yol açmış olabileceği de düşünülebilir.

XVII. yüzyıl Osmanlı tarih yazarlarından Kâtib Çelebî, İspir kazası hakkında; “*liva-i İspir, bu şehir, Erzurum’dan iki merhaledir. Maşrık ve şimal yerde içinde bir mikdar düz yerde etrafda yüksek dağları ve kal’ası ve şehri vardır ve akan nehrin iki tarafı bağ ve bağçe ve nehr-i mezbûr Bayburd’dan akub andan Karadeniz’e dökülür ve meyve ganidir ve Karadeniz tarafına düşmüş karyelerde küffar-ı Rûm sâkindir, zummîlerdir. Miriye altı yüz kantar şem’i asel virirler. Ve onların yerleri ormanlı ve ağulu çiçekli yerler olmağla delüce bal çok olur, kömi eşcardan cem’ iderler. Ve İspir semtlerinde kaymağı balla basdurma idüb küçük fıçulara bir kat kaymak ve bir kat bal döşerler, yazdan kışa kalur, lezzetden toplamaz ve bal hıfz idüb bozulmaz*”⁴⁶ şeklinde İspir kazasının XVII. yüzyıl ortalarındaki durumunu anlatmaktadır. İspir’in dağlık bir arazi yapısına sahip olduğu, Çoruh nehri boyunca bağ ve bahçelerin yer aldığı, nehrin kuzeyinde kalan köylerde ormanların bulunduğu kaydedilmiştir. Buna ilave olarak Kâtib Çelebî’nin bahsetmiş olduğu deli bal günümüzde de üretilmektedir. Yemek kültürü hakkında da, süttan yapılan kaymağın, bal ile karıştırılarak yenildiği anlatılmaktadır. Aynı yemek kültürünün İspir’de günümüzde dahi muhafaza edildiği, özellikle misafir ağırlamada önemli bir yeri olduğu bilinmektedir. Kâtib Çelebî’nin İspir hakkında verdiği bilgiler ile incelenen defterdeki kayıtlar karşılaştırıldığında ikisi arasında paralellik olduğu açıkça anlaşılmaktadır.

İspir Kaza Merkezindeki Askerî Teşkilata Mensup Görevliler

İspir kaza merkezinde bulunan çeşitli askerî görevlilere ait bilgililer defterde yer almaktadır. Özellikle alaybeyi başta olmak üzere, tımarlı sipahiler, dizdar, kale kethüdası ve diğer kale görevlileri bulunmaktadır. askerî görevliler içerisinde kale müstahfızlarının sayısının fazlalığı dikkat çekmektedir.

Tablo 2. İspir Kaza Merkezindeki Askerî Teşkilata Mensup Görevliler

Alaybeyi	Beşe	Erbab-ı tımar	Dizdar	Kale Kethüdası	Topçular Kethüdası	Diğer Kale Görevlileri	Kale Mustahfızı
1	1	11	1	1	1	3 ⁴⁷	120

İspir kaza merkezinde, tımarlı sipahilerin komutanı ve sancakbeyine bağlı bir miralay (alaybeyi)⁴⁸ olup isminin Bekir⁴⁹ olduğu kaydedilmiştir. Bunun yanında Ahmed Ağa⁵⁰ isimli bir kale

⁴⁴ Askerî görevlilerden “Hanehâ-i erbâb-ı menâsib der kasaba-i mezbure”, “*Hanehâ-i erbâb-ı tımar ve sipahizâde*” şeklinde bahsedilmektedir. MAD.5152. s.394

⁴⁵ Miroğlu, XVI. Yüzyılda Bayburt Sancağı, İstanbul 1975, s.114

⁴⁶ Kâtib Çelebî, *Kitâb-ı Cihânnümâ*, İstanbul 1145, s.325

⁴⁷ Bu görevliler; kale kâtibi, çavuşu ve kapıcısıdır.

⁴⁸ Alaybeyi, bir sancaktaki tımarlı sipahilerin en yüksek âmiri olup, serbest tımarlara sahiptir. Mustafa Akdağ, *Türkiye’nin İktisad ve İctimai Tarihi II*, s.82

dizdarı⁵¹ ve Osman veledi Hüseyin isminde kale kethüdası⁵² vardır. Kaza merkezindeki 139 askerî görevliden 126'sı kalede görevli iken, geri kalan 13 kişi ise tabloda görüldüğü üzere askerî sınıfa mensup diğer görevlilerdir. Kale görevlisi sayısının hayli yüksek olması, Çoruh Nehri güzergâhında yer alan İspir'in güvenliğinin sağlanmasına önem verildiğini göstermektedir. Aynı zamanda İspir Kalesi'nin de önemli bir rol üstlendiği bilinmektedir.

Din Görevlileri ve Sosyal Yapılar

Cami ve mescitlerde görev yapan imamlar, cemaatle kılınan namaza önderlik eden kimsedir.⁵³ Ancak Osmanlı Devleti'nde imamlar mahalle ya da köylerin yöneticisi konumunda olup, Kadı arzı ve padişah beratı ile atamaları yapılır, kadılar tarafından kontrol edilirdi. Müezzinler de imamların yardımcılıydı. Hatib, Cuma ve bayram namazları başta olmak üzere bazı ibadet ve merasimlerin icrası esnasında topluluğa hitaben yapılan konuşmaları gerçekleştiren görevlidir. Çeşitli kurumlarda temizlik işleri ise ferraş ya da cami hizmetlileri tarafından yerine getirilmekteydi.

Tablo 3. İspir Merkezdeki Din Görevlileri

İmam	Hatib	Hafız	Cami Hizmetlisi	Ferraş
2	2	1	4	1

İspir kaza merkezinde bulunan din görevlileri; İspir Kalesi'nde bulunan Kale Camii, kaza merkezinde yer alan Cami-i Kebir ve Melik Halil Mescidi'nde görev yapmaktadırlar. İmam olan şahıslardan Mehmed, Kale Camii'nde⁵⁴, Hüseyin veledi Hasan ise kaza merkezindeki mescitte görevli idi.⁵⁵ Bunun yanında kale müstahfızları başlığı altında Ali isminde bir hafız⁵⁶, imam ve hatib ve sayir müsülmanan başlığı⁵⁷ altında Mustafa veledi Davud ve Mehmed isimli hatib, Camii Kebir'de görevli cami hizmetlileri Musa, Halil, Muharrem, Davud ve cami ferraşı Süleyman kaza merkezindeki din görevlilerini oluşturmaktadır. 1642 senesinde deftere kaydedilmiş 2 cami tespit edilmiştir. Bu camiler Kale Camii⁵⁸ ve Camii Kebir'dir.⁵⁹ Bunun yanı sıra kaza merkezinde Melik Halil Mescidi⁶⁰ bulunmaktadır. Bu üç dinî kurumda toplam 10 kişi görev yapmaktaydı.

İspir Kazasına Tabi Köyler

1642 tarihli deftere göre İspir kazasının köyleri, bu köylerde yaşayan Müslüman ve gayrimüslimlerin dağılımı ve toplam hane sayıları çalışmanın sonunda yer alan tabloda gösterilmiştir.

1520 tarihinde, İspir sancağına bağlı 139 vardı.⁶¹ İncelenen 1642 tarihli avarız defterinde ise İspir kazası ve buna bağlı iki nahiyede toplam 137 köy tespit edilmiştir. Dolayısıyla 1520 tarihinden 1642 tarihine kadar geçen devrede mevcut köylerin varlığını sürdürdüğü anlaşılmaktadır.

⁴⁹ MAD.5152. s.394

⁵⁰ MAD.5152. s.399

⁵¹ Türk-İslam devletlerinde kale muhafazası ve idaresinden sorumlu görevlidir. Dizdar; kalenin sadece askerî bir mevki olmaktan çıkması ile askerî görevinin yanında şehrin asayiş, kalede saklanan değerli eşyaların korunması, hapishaneden sorumlu olma gibi çok çeşitli vazifeler de yapmış ve şehrin sosyal hayatı ile yakından ilgili bir görevli olarak önem kazanmıştır. Yusuf Oğuzoğlu, "Dizdar", *DİA*, c. IX, s.480-481

⁵² Kale erlerinin dirlik ve düzeninin sağlanması, diğer hizmetlerin görülmesinde dizdar ile birlikte sorumludur. Tayininde izlenen yol dizdar gibi padişah beratıyla olmaktadır. Kale kethüdalarna da görevleri karşılığında dirlik tevcih edilmekteydi. Özer Ergenç, *XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, s.79, Eftal Şükrü Batmaz, "Osmanlı Devletinde Kale Teşkilatına Genel Bir Bakış", *OTAM*, sayı:7, Ankara 1996, s.5

⁵³ Mustafa Sabri Küçükkaşçı, "İmam", *DİA*, c.XXII, s.178

⁵⁴ MAD.5152. s.394

⁵⁵ MAD.5152. s.394

⁵⁶ MAD.5152. s.394

⁵⁷ "Haneha-i İmam ve hatib ve sayir Müslümanan sakin-i kasaba-i mezbur", MAD.5152. s.395

⁵⁸ MAD.5152. s.394

⁵⁹ MAD.5152. s.395

⁶⁰ MAD.5152. s.408

⁶¹ Miroğlu, *XVI. Yüzyılda Bayburt Sancağı*, İstanbul 1975, s.33

Tablo 4. İspir Kazasına Bağlı Köylerin Nüfus Durumu

Yerleşim Birimi	Köy Sayısı	Müslüman Hane	Gayrimüslim Hane	Askerî Görevli	Din Görevlisi
Kaza Merkezine Bağlı Köyler	85	334	198	62	11
Kebahor Nahiyesi	36	145	42	30	4
Çermeli Nahiyesi	16	40	29	14	4
Toplam	137	519	269	106	19

İncelenen 1642 tarihli deftere göre; İspir kazasında İspir merkeze bağlı 85, Kabahor nahiyesinde 36, Çermeli nahiyesinde 16 köy yer almaktadır. İspir merkeze bağlı köylerde toplam 334 Müslüman, 198 gayrimüslim avarız hanesi kayıtlıdır. Bunun yanı sıra yine 62 hane askeri görevli ve 11 hane de dinî hizmet yapan görevli bulunmaktadır. Kabahor nahiyesinde 145 Müslüman haneye karşılık 42 gayrimüslim avarız hanesi, 30 askeri görevli, 4 din görevlisi kaydı yer almaktadır. Çermeli nahiyesinde ise 40 Müslüman hane ve 29 gayrimüslim avarız hanesi, 14 askeri görevli, 4 din görevlisi vardı.

İspir kazasına tabi köyler çeşitli açılardan değerlendirdiğinde bazı bilgilere ulaşmak mümkündür. Buna göre İspir merkeze bağlı 39 köyde sadece Müslümanlar, 5 köyde sadece gayrimüslimler, 31 köyde Müslüman ve gayrimüslimler bir arada yaşamaktadırlar. 10 köyde ise bağ ve tarımsal araziler bulunmasına karşılık hane kaydı yer almamaktadır. Kabahor nahiyesinde 18 köyde sadece Müslümanlar, 5 köyde sadece gayrimüslimler, 9 köyde Müslüman ve gayrimüslimler bir arada yaşamaktadırlar. 4 köy ise köyde bağ ve tarımsal araziler bulunmasına karşılık hane kaydı yer almamaktadır. Çermeli nahiyesinde 8 köyde sadece Müslümanlar, 3 köyde sadece gayrimüslimler, 4 köyde Müslüman ve gayrimüslimler bir arada yaşamaktadırlar. 1 köyde ise bağ ve tarımsal araziler bulunmasına karşılık hane kaydı yer almamaktadır. İspir kazasında 65 köyde sadece Müslümanlar, 13 köyde sadece gayrimüslimler, 44 köyde Müslüman ve gayrimüslimler bir arada yaşamaktadırlar. 15 köyde ise bağ ve tarımsal araziler bulunmasına karşılık hane kaydı yer almamaktadır. Hane sıralamasına göre İspir kazasında en fazla haneye sahip köy İspir merkeze bağlı 45 haneye Hunud köyüdür. Bu köyü 42 haneye Ahburik ve 25 haneye Karakoç köyü izlemektedir. Ancak verilen rakamlar hane bazında rakamlardır. Hanede yaşayanların nüfus miktarları farklı olabileceği için nüfus sıralaması yönünden bu bilgilere ihtiyatla yaklaşılmalıdır.

İspir kazasına bağlı köylerden Hunud Köyü'nde⁶²; Fısırik Kalesi'nde kale görevlisinin, İspir Kalesi eski dizdarının, Hontus köyünde sakin olan Şeyh Süleyman'ın ve gerek kazaya bağlı köylerde ve gerekse Erzurum'da sakin olan bazı kimselerin bağları bulunmaktaydı. Gaban⁶³, Çirkini⁶⁴, Ahburik⁶⁵, Hanotek⁶⁶, Canker⁶⁷, Koğuns⁶⁸, Vartik⁶⁹, Varkor⁷⁰ köylerinde Erzurum'dan ve kazaya bağlı köylerden şahısların burada farklı miktarlarda bağları bulunmaktaydı. Bağ sayısının fazlalığı bu köylerin bağlık ve bahçelik bir yer olduğunu göstermektedir. Buna ilave olarak Çirkini köyünde, İspir Kalesi görevlilerinin ve diğer askeri görevlilerinin bağları vardı. Ahburik köyünde, İspir alaybeyinin, İspir Kale kethüdası ve müstahfızlarının bağları yer almaktaydı. Günümüzde de bu köyler, bağlık ve bahçelik olma özelliklerini korumaktadır. Özellikle Çoruh Nehri hattında ve özellikle nehrin kuzeyindeki köylerin bağ ve bahçe yönünden zengin olduğu anlaşılmaktadır. Kâtib Çelebi'nin Kitab-ı Cihannüma'sında bu hususta aydınlatıcı bilgiler bulunmaktadır. Buna göre; "... akan nehrin iki tarafı bağ ve bağçedir, kömi eşcardan cem iderler..."⁷¹ Bu bilgilerden de anlaşılacağı üzere, İspir kazasından geçen Çoruh Nehri etrafında bulunan köylerde bağ ve bahçeler bulunmakta, hatta günümüzde ticarî bir ürün haline gelmiş olan kömenin⁷² incelenen dönemde oldukça meşhur bir yiyecek olduğu anlaşılmaktadır. İncelenen deftere

⁶² MAD.5152. s.396

⁶³ MAD.5152. s.398

⁶⁴ MAD.5152. s.398

⁶⁵ MAD.5152. s.400

⁶⁶ MAD.5152. s.401

⁶⁷ MAD.5152. s.401

⁶⁸ MAD.5152. s.419

⁶⁹ MAD.5152. s.419

⁷⁰ MAD.5152. s.420

⁷¹ Kâtib Çelebi, *Kitab-ı Cihannüma*, İstanbul 1145, s.325

⁷² Dut meyvesinin kaynatılıp cevizle birlikte kurutulmasıyla elde edilmektedir.

göre, Koğuns köyünde eski alaybeyinin bağı bulunmaktadır. Madur⁷³, Tarpun-i Ulya⁷⁴, Tişasor⁷⁵, Semegrek⁷⁶, Mitens⁷⁷, Cordenis⁷⁸, Süleymanbağı⁷⁹, Abrans⁸⁰, Norgah⁸¹, Koksür⁸², Bayındır⁸³, Cirasor⁸⁴, Karakoç⁸⁵, Kordigans⁸⁶ gibi köylerde, askeri görevlilerin ve kaza dâhilinde çeşitli köylerde sakin olanların çiftlik ve ziraata elverişli arazileri bulunmaktadır.

İspir Kazasına Bağlı Köylerdeki Asker ve Din Görevlileri

İspir kazasına bağlı köylerde, imam hatib, müezzin, zaviyedar, şeyh, seyyid unvanlı din görevlileri vardı. Kazada toplam 137 köy bulunmasına karşılık din görevlisi sayısının oldukça az sayıda olduğu görülmektedir. Sadece 5 köyde imam bulunmakta ve buralarda Cuma namazları kılınmaktadır. Bu köyler etrafındaki köylere göre merkez konumunda oldukları için civardaki köylerin Cuma günleri buralarda toplandıkları anlaşılmaktadır. Bunun dışındaki köylerde yaşayanların en azından bir kısmının Cuma günleri hem dini vazifelerini yapmak, hem de çeşitli ihtiyaçlarını karşılamak üzere kaza merkezine geldikleri bilinmektedir.

İspir kazasına bağlı köylerde toplam 19 din görevlisi bulunmaktadır. Bu görevlilerden çoğunluğu kendi köylerinde vazife icra ederken Şegonis köyünde sakin olan Süleyman veledi Hamdullah⁸⁷ İspir Kale Camii'nde farraşlık yapmaktadır. Şegonis köyü İspir'e yakın bir mesafede olması bu görevini sürdürmesine imkân tanımaktadır. Diğer taraftan Mohurşin, Karakoç gibi köylerde zaviye olduğundan gerek buralarda ve gerekse civar köylerde sakin olanlardan bir kısmının zaviyedar oldukları anlaşılmaktadır. Varkor köyünde sakin olan Seyyid Osman veledi Mehmed⁸⁸, Sadat-ı kiramdan olduğuna nakibüleştikten hüccet ibraz ederek seyyid⁸⁹ olduğunu hukuken ispatlamıştır. Kaza genelinde bu şahıstan başka seyyid ünvanına sahip herhangi bir isme rastlanılmamıştır. Dikkat çeken hususlardan birisi de Fısırik Kalesi'nde imam, müezzin ve hatib olarak üç görevli bulunmaktadır. Fısırik Kalesi, İspir kazasını Tortum kazasına bağlayan güzergâh üzerinde olması ve bu civarda çok sayıda köyün yer alması burasının merkezi bir konuma sahip olmasını sağlamıştır.

Tablo 5. İspir Kazasına Bağlı Köylerdeki Din Görevlileri

Köy Adı	İmam	Hatib	Müezzin	Farraş	Zaviyedar	Şeyh	Seyyid
Gındıs	1						
Fısırik Kalesi	1	1	1				
Karakoç					3		
Mohurşin					1		
Moşağans					1		
Ortokiy	1				1	1	
Pazacnon					3		
Şegonis				1			
Varkor	1						1
Vartenik	1						
Toplam	5	1	1	1	9	1	1

Tablodan da anlaşılacağı üzere kazaya bağlı köylerde toplam 19 din görevlisi bulunmaktadır. Bu köylerden Gındıs, Ortokiy, Fısırik Kalesi, Varkor ve Vartenik'de imamet görevini sürdüren görevlilerin

⁷³ MAD.5152. s.402

⁷⁴ MAD.5152. s.402

⁷⁵ MAD.5152. s.402

⁷⁶ MAD.5152. s.403

⁷⁷ MAD.5152. s.403

⁷⁸ MAD.5152. s.403

⁷⁹ MAD.5152. s.404

⁸⁰ MAD.5152. s.405

⁸¹ MAD.5152. s.409

⁸² MAD.5152. s.412

⁸³ MAD.5152. s.412

⁸⁴ MAD.5152. s.413

⁸⁵ MAD.5152. s.413

⁸⁶ MAD.5152. s.420

⁸⁷ MAD.5152. s.420

⁸⁸ MAD.5152. s.420

⁸⁹ Hz. Muhammed'in torunları Hz. Hüseyin soyundan gelenlere verilen isimdir. Mithat Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lüğati*, s. 237,

olduğu anlaşılmaktadır. Bunun yanında zaviyesi bulunan Karakoç, Pazacnon ve Mohirşin köylerinde zaviyedar olarak görev yapan kişilere rastlanmıştır.

İspir kazasına bağlı köylerde, kale görevlileri, tımar sistemine bağlı askerler, yeniçeriler şeklinde askerî nitelikte iş yapan görevliler mevcuttu.

Tablo 6. İspir Kazasına Bağlı Köylerdeki Askerî Teşkilata Mensup Görevliler

Köy Adı	Serbölük	Sipahi	Beşe	Erbab-ı tımar	Kale Yöneticisi	Kale Mustahfızı
Abrans				2		
Armanes				3		
Bayındır				4		
Bükücü		2		2		
Cirasor				3		
Dangis						4
Değirmenderesi				1		
Derhent				1		
Ebocaragas		1				1
Egerek						1
Eşkens		1				1
Fısrık Kalesi					2 ⁹⁰	26
Gadmonir				1		
Gındıs				1		
Girbek				2		
Goblad						3
Hanotek						1
Hantes				3		
Hapuşgens		2				1
Hontus						1
Hortih						2
Hozahbur				1		
Hunud			1			3
İkisor						2
Kağnasor	1				3 ⁹¹	8
Karakoç				2		
Karaseydi				1		
Kerik		1				
Kılıçcı		1		2		
Kızılhasan				2		
Kilins				1		1
Koğuns				1		
Koksur		2		8		4
Konpur				1		
Koşkosor						2
Mohurşin						2
Nahirzir						1
Orsor				1		
Ortokiy				1		
Pirsor				2		
Sotlosor		1				
Süleymanbağı				2		
Tab						1
Vank		1				2
Varkor						1
Vartenik				4		
Yunus				2		
Toplam	1	12	1	54	5	68

⁹⁰ Kale kâtibi ve kethüdası bulunmaktadır.

⁹¹ Kale dizdarı, kale kethüdası ve topçular kethüdası bulunmaktadır.

Tablodan da anlaşılacağı üzere İspir kazasına bağlı köylerde askeri teşkilata mensup toplam 141 görevli bulunmaktaydı. Bunların içinde kale müstahfızlarının sayısının fazla olduğu dikkat çekmektedir. Fısırik Kalesi'nde 1 kale kethüdası, 1 kale kâtibi ve bunun yanı sıra 26 kişi kalenin güvenliğinden sorumlu merd-i kale sıfatıyla toplam 28 kişi hizmet etmekteydi. Bu kale; İspir kazasıyla Tortum kazası arasında yol güzergâhı üzerinde bulunması dolayısıyla önemli bir işleve sahiptir. Kale görevlilerin sayısı da bu hususu teyit etmektedir. Bunun yanı sıra yine çeşitli yol güzergâhları üzerinde bulunan köylerde de yine kale görevlisi olarak bazı görevlilerin olduğu yukarıdaki tablodan anlaşılmaktadır.

7. Sonuç

XVII. yüzyılda Erzurum Beylerbeyliğine bağlı sancak durumunda olan İspir'in 1642 tarihli avarız defterinde yer alan bazı bilgiler bu çalışmada değerlendirilmiştir. Buna göre avarız sistemi içinde İspir kazası diye ifade edilen yer de kazaya bağlı iki nahiyeye ve kaza toplamında 137 köy mevcut olduğu ve İspir kaza merkezinde 139 askeri, 10 din görevlisi, İspir kazasına tabi köylerde 141 askeri, 19 din görevlisi vardı. İspir kaza merkezinde; 12 Müslüman, 17 gayrimüslim hane olmak toplam 29 hane, kazaya tabi köylerde; 519 Müslüman, 269 gayrimüslim hane olmak üzere toplam 788 hane, kazanın tamamında ise; 531 Müslüman, 286 gayrimüslim hane olmak üzere toplam 817 hane bulunmaktaydı. Bu bilgilere göre kaza nüfusunun büyük bir çoğunluğunun köylerde yaşadığı anlaşılmıştır.

EK.1

Tablo 7. İspir Kazasına Bağlı Köyler

Köy Adı	Müslüman Hane	Gayrimüslim Hane	Askerî görevli	Din görevlisi
Abrans			2	
Ahbuns		3		
Ahburik	27	15		
Armanes ⁹²	1		3	
Aror	3			
Badergens	2	3		
Bakısı	4			
Bayındır	2		4	
Bükücü	2		4	
Canker	11	1		
Cirasor	2		3	
Cordenis	6	1		
Cordosen	3			
Çapans	1	5		
Çirkini ⁹³	11			
Çopurgans	5			
Daşzud	2	2		
Decehrek	2	5		
Derhent	6		1	
Didanos	2	6		
Egirgir	3			
Engecif	3	2		
Eşkens	6		2	
Gaç ⁹⁴		13		
Gadmonir	1		1	
Gelnekis				
Garoi ⁹⁵	1			
Garver	2			
Gergesor	8			

⁹² MAD.5152. s.411

⁹³ MAD.5152. s.398, yeni numara s.783. Köyde çok sayıda kişinin bağ tasarrufları burada bulunmaktadır. Bu durum köyün bağlık ve bahçelik bir yer olduğunu göstermektedir.

⁹⁴ Bu köye bağlı Göçmerkes isimli bir mezrada bulunmaktadır. MAD.5152. s.407, yeni numara s.801

⁹⁵ "Karye-i mezbur kadimden vakf olub haneye dahl olmuştur." MAD.5152. s.411

Gındıs	6		1	1
Gindehrek	7	1		
Gormanés	1			
Hanke	1			
Hanotek (Hentek)	4	1	1	
Hantes			3	
Hatum	1			
Hunud ⁹⁶	18	23	4	
Hontus	11	8	1	
Hotar	3			
Hozahbur		9	1	
Hırdomones	2			
Hopur	1			
Hortih	1	2	2	
İkisor ⁹⁷	7	9	2	
İmrans	1			
Kan	6	2		
Karakafir				
Karakoç	25		2	3
Karsor	1	13		
Kılıçcı	9	1	3	
Kızılımare ⁹⁸				
Kilins	2		2	
Kocukdur	7	5		
Koksur	1		14	
Madur	11	2		
Maşkins	2			
Matosans		14		
Mezekrek ⁹⁹				
Mitens	5			
Moşğans	2			1
Nahirzir	6		1	
Nişanod	3	1		
Norgah				
Orsur	3	2	1	
Ortokiy	10		1	3
Pazacnon	12			3
Salaçor	6	8		
Semegrek	4			
Sandek	2			
Simons ¹⁰⁰				
Sonili	4	2		
Sotlusor	2	1	1	
Süleymanbağı	3		2	
Tabzor				
Tarpun-i Ulya	9	2		
Tarpuni Sufla				
Tehet	2	3		
Tişans	2	3		
Tişasor	2	2		
Vank	6	8	3	
Vahnans	1			

⁹⁶ Köyde, Fısırik Kalesi görevlisi, İspir Kalesi'nin daha önceki dizdarı ve Erzurum'da sakin olan kimselerin bu köyde bağ tasarrufları bulunmaktadır. MAD.5152. s.396

⁹⁷ "Karye-i İkisor der kurb-ı kasaba-i mezbur" şeklinde kaydedilmiş ve burada Müslüman ve gayrimüslim haneler yer almaktadır. MAD.5152. s.396. Bu kayıttan da anlaşılacağı üzere bu köy şehrin hemen yakınındadır.

⁹⁸ "Der Karye-i Kızıl İmare^t der kurb-ı kasaba-i İspir nam-ı diğ^{er} Abdal Han". Buradan da anlaşılacağı üzere bu köy, İspir şehrinin hemen yakınında bulunmakta, günümüzde de İspir'in bir mahallesi olarak yeni adıyla Gaziler olarak varlığını sürdürmektedir. MAD.5152. s.416

⁹⁹ Köy hakkında; "toprağı muteberdir" kaydı yer almaktadır. Bu durum köyün topraklarının verimli olduğuna işaret eder. MAD.5152. s.411

¹⁰⁰ Reayası olmayan bu köy için, "reaya olursa rub hane virmek üzere kayd olundu" şeklinde kayıt yer almaktadır. MAD.5152. s.410

Varozins	1	9		
Vaşkeşin	1	2		
Zağnaçor		9		
Kabahor Nahiyesi				
Agindos	5			
Anzir	3			
Cegerşin				
Cevade	5			
Dangis	5		4	
Danzud	2			
Dizans		2		
Ebocaragas	5	5	2	
Egsened	4			
Fısırik Kalesi ¹⁰¹			28	3
Geredek		1		
Goblad	2	2	3	
Hapuşgens			3	
Heb	3			
Hişen	1			
Kalgons	1	1		
Kağalans	1			
Kağnasor	4		12	
Kazankos		2		
Kazins	1	2		
Kebahor Köyü	19			
Kehnasor	18			
Kerinkaş	1			
Koğuns	1	3	1	
Konpur	6	8	1	
Kordigans		1		
Koşkosor	3		2	
Mahozen	24			
Mohurşin	5		2	1
Şegonis	3	10		1
Semehrek				
Sıtahan		1		
Varkor	2		1	2
Vartik	14	2		
Tab	5	2	1	
Tıraver	2			
Çermeli Nahiyesi				
Ağapınar	2	2		
Çopud		4		
Cıbali	2			
Değirmenderesi	3		1	
Egelek	1		1	
Girbek	4		2	
Hoga		8		
Karahan		4		
Kara Seydi	1		1	
Kerik	9		1	
Kızılhasan			2	
Koç Meşhed ¹⁰²	4	8		
Melik	3			
Pirsor	4		2	
Vartenek	3	2	4	1
Yunus	4	1	2	

¹⁰¹ MAD.5152. s.418. Kalede 1 müezzın 1 imam, 1 hatib, 1 kethüda, 1 kale kâtibi ve 26 kale mustahfızı bulunmaktadır. Ve bu görevliler avarız-ı divaniye ve tekâlif-i örfiyeden muaf tutulmuşlardır.

¹⁰² Bu köy tekâlif, saliyane ve rüsum-ı örfiyeden muaf tutulmuştur. MAD.5152. s.426

KAYNAKÇA

- Maliyeden Müdevver Defterler (MAD) BOA.MAD.5152
- Tahrir Defterleri (TD) BOA. TD. 387
- AKDAĞ, Mustafa, *Türkiye'nin İktisad ve İctimâî Tarihi II*, İstanbul 1995
- AYDIN, Dündar, *Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilatı Kuruluş ve Genişleme Devri (1535–1566)*, s.45, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1998
- AYN-I ALİ EFENDİ, *Kavânîn-i Âl-i Osman der-hülâsâ-i-mezâmini-i Defter-i Divân*, İstanbul 1280
- BARKAN, Ömer Lütfi, "Avarız", *İA*, C.II, s.13-19;
- BAŞAR, Fahmeddin, *Osmanlı Eyalet Tevcihi (1717–1730)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1997
- BATMAZ, Eftal Şükrü, "Osmanlı Devletinde Kale Teşkilatına Genel Bir Bakış", *OTAM*, sayı:7, Ankara 1996
- CELAL-ZADE MUSTAFA, *Selimname*, (hazırlayan: Ahmet Uğur-Mustafa Çuhadar, Ankara 1990
- ÇAĞLAYAN, Mustafa Yılmaz, *Şu Bizim İspir*, İstanbul 1981
- DEMİRCİ, Süleyman, "İltizam (tax-farming)in the Avarız-tax Sytem: A Case Study of Ottoman Province of Karaman, 1650–1700", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı.12,Yıl: 2002, s.159-172
- EMECEN, Feridun, "Kayacık Kazasının Avarız Defteri", *TED*, sayı.12, 1981-1982, s.159-170
- ERGENÇ, Özer, *XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, Ankara 1995
- GERBER, Haim, "Jewish Tax-farmers in the Ottoman Empire in the 16th and 17th Centuries", *IJTS*, X, 1986, s.143-154
- GOVAN,"Mc. Bruce, Osmanlı Avarız-Nüzül Teşekkülü (1600–1830)", *Türk Tarih Kongresi (Ankara 11-15 Ekim 1976)*, *Kongreye Sunulan Bildiriler II*, Ankara 1981, s.1327-1391
- GÜMÜŞ, Nebi, *XVI. Asır Osmanlı-Gürcistan İlişkileri* (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2001
- HOCA SADETTİN EFENDİ, *Tacüt-Tevarih IV*, (hazırlayan: İsmet Parmaksızoğlu), Ankara 1992
- İBN-İ KEMÂL, *Tevârih-i Âl-i Osmân VIII. Defter*, (hazırlayan: Ahmet Uğur), Ankara 1997
- İNBAŞI, Mehmet, "1642 Tarihli Avarız Defterine Göre Barybur Sancağı", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c.X, sayı:2, Erzurum 2007, s.89-117
- , "1642 Tarihli Avarız Defterine Göre Erzurum Şehri", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, sayı:4, İstanbul 2001, s.9-32,
- , *Tortum Sancağı (1549-1650)*, İstanbul 2008
- KÂTİB ÇELEBÎ, *Kitab-ı Cihannümâ*, İstanbul 1145
- KIRZIOĞLU, M. Fahrettin, *Milli Tarih ve Edebiyatımızda 27 Asırlık Türklük Bölgesi İspir*, Erzurum 1970
- , *Osmanlıların Kafkas-ellerini Fethi 1451–1590*, s. 161, Ankara 1976
- KONUKÇU, Enver, *Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum*, Ankara 1992
- KÖROĞLU, K. "Urartu Krallığının Kuzey Yayılımı ve Qulha Ülkesinin Tarihi Coğrafyası" *Belleten*, C. LXIV, s. 727–741, Ankara 2001
- KUNT, İ. Metin, *Sancağtan Eyalet 1550–1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, s. 139–140, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1978
- KÜÇÜK, Cevdet "Erzurum-Tarih", *DİA*, c.XI, s.321
- KÜÇÜKAŞÇI, Mustafa Sabri, "İmam", *DİA*, c.XXII, s.178
- MİROĞLU, İsmet, *XVI. Yüzyılda Bayburt Sancağı*, s. 33, İstanbul 1975
- OĞUZOĞLU, Yusuf, "Dizdar", *DİA*, c. IX, s.480–481
- ÖZEL, Oktay, "17. Yüzyıl Osmanlı Demografi ve İskân Tarihi İçin Önemli Bir Kaynak: Mufassal Avarız Defteri", *XII. Türk Tarihi Kongresi (Ankara, 12–16 Eylül 1994)*, *Kongreye Sunulan Bildiriler III*, Ankara 1999, s.735–743

- ÖZGER, Yunus, “XIX. Yüzyılın İlk Yarısında İspir ve Köylerinin Nüfusu”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 34, Erzurum 2007, s.275–295
- ÖZTÜRK, Mustafa, “1616 Tarihli Halep Avarız Defteri”, *OTAM*, Ankara 1997, s.249-253
- SAHİLLİOĞLU, Halil, “Avarız”, *DİA*, IV, İstanbul 1991, s.108-109
- SOLAK-ZÂDE MEHMED HEMDEMÎ, *Solak-zâde Tarihi*, (haz: Vahid Çubuk)Ankara 1989
- Tahrir Defterleri (TD) BOA. TD. 387
- TANSEL, Selâhattin *Yavuz Sultan Selim*, Ankara 1969
- TAŞÇI, Kemal, *İspir ve Çevresinin Ortaçağ Tarihi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2008
- TURAN, Şerafettin, “XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nun İdari Taksimatı”, *Atatürk Üniversitesi 1961 Yıllığı*, Ankara 1963, s.201-232
- ÜNSAL, Veli, *Eski Çağlarda İspir ve Çevresi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Erzurum 2000
- YINANÇ, Mükrimin Halil, “Erzurum-Tarih”, *İA*, C.4, s.345–353